

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Година IX

Јануар — Март 1961

Бр. 1.

ОСНОВНА СОЦИОЛОШКА СХВАТАЊА ЛЕОПОЛДА ФОН ВИЗЕА

Нестор савремене социологије, Леополд фон Визе (von Wiese), рођен 1876 и још увек активан, најважнији је представник оног социолошког правца који се назива формалном социологијом, мада он сам своју социологију најрадије назива релационистичком (*Beziehungslehre*). Овај правац није никад заузимао средишње место у социологији. Ипак, он није без извесног значаја, па у оквиру овога треба одређивати и значај Визеове социологије.

Визе није особито много писао. Најважније му је дело *Систем опште социологије* (*System der allgemeinen Soziologie*), чије је прво издање изишло 1924—29, друго 1933, а треће 1955 године. Популарнији је његов увод у социологију, изишао под насловом *Социологија: историја и главна питања* (*Soziologie: Geschichte und Hauptprobleme*) 1928 (пето издање из 1954), али, он не доприноси ништа битно ново у његово схватање социологије. Визе је значајан и као покретач и уредник једног од најбољих светских социолошких часописа, *Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie*, који је био обустављен с доласком Хитлера на власт, 1934, и обновљен после пада нацизма, опет на челу с Визеом.

С обзиром на недостатак простора, задржаћемо се само на неколико основних тачака, које обележавају главне оригиналне ставове Визеа и могу допринети оцени његове вредности и значаја. То су, најпре, његово схватање социологије, затим, његово схватање основних социолошких појмова, после тога примена тих основних појмова на неколико главних примера и, најзад, његова методологија.

I. — 1. — Визе је социологију схватио уже него што се она обично схвата, ослањајући се у томе на већ прилично уобличена слична схватања Георга Зимла (Simmel), који се може сматрати правим оснивачем формалне социологије. Визеово схватање социологије полази од става да је социологија, у првом реду, систематско-класификаторска а не историско-генетичка наука, и обележено је двема главним цртама: прво, социологија изучава облике (форме) друштвеног живота, а не његову садржину и, друго, она у овим облицима утврђује оно што је ванвременско, трајно, квазивечито.

Да би се разумело Визеово гледиште о предмету социологије, треба указати на његове претходнике, који су знатно утицали на њега. То је, рекосмо, пре свега Зимл. Зимл разликује друштвену садржину од друштвеног облика (форме). Друштвену садржину чини делатност људи повезаних у друштво ради остварења одређених циљева; начин повезивања људи у друштво чини друштвени облик. Један

исти друштвени облик (на пример, утакмица, подела рада, итд.) може обухватити различите друштвене садржине (може се наћи и у цркви, као и у политичкој или економској организацији, итд.). Обратно, иста садржина може имати различите облике. Друштвену садржину испитују разне друштвене науке — економија, право, итд. Друштвени облик испитује социологија. Она је једна врста друштвене геометрије — као што геометрија испитује геометриске облике, а не грађу из које су састављени, тако и социологија испитује друштвене облике без обзира на садржину. Ови облици су ванвременски и не поклапају се ни с једном историски конкретном друштвеном појавом. Социологија истражује њихову општу законитост која важи свуда.

Поред Зимла, на Визеа је знатно утицала америчка формална социологија, а посебно Рос (E.A. Ross) и Томас (W.I. Thomas). Рос је већ сматрао да је главни појам социологије друштвени процес, као што то сматра и Визе, а Росов појам друштвеног процеса, као и његова класификација ових процеса на процесе удруживања и раздруживања, врло су блиски одговарајућим схватањима Визеа. Од Роса је Визе узео и главну поставку да све остале друштвене појаве произлазе из друштвених процеса. Визе често наводи Роса и целе његове ставове непосредно укључује у свој текст, као његов саставни део. С Росом се Визе слаже и у томе што налази да до друштвених процеса људе доводе њихове жеље, али, за разлику од Роса, сматра да је те четири жеље тачно установио Томас и преузима их од њега. Исто тако су на Визеова схватања утицали његови немачки претходници на пољу формалне социологије, као што су Тенис (Tönnies) и Фиркандт (Vierkandt), а такође и Спенсер и Белгијанац Ваксвелер (Waxweiler) и други.

Полазећи од оваквих основних утицаја, Визе је ипак најближи Зимлу у полазној тачки схватања предмета социологије. Он усваја Зимлов став, али га проширује. Друштвени облик он схвата шире од Зимла, као оно што је опште свим друштвеним појавама, што је специфично за друштво и што он назива просто „друштвено“ (*das Soziale*), а чија је битност, као што ћемо видети, друштвени процес. То друштвено је, као и у Роса, међусобна повезаност људи у друштву. Социологија испитује „друштвено“ као такво, тј. сам друштвени живот, а не разне производе тог живота које проучавају друге друштвене науке. Тако су производи друштва, на пример, језик, или религија, итд., и њих проучавају одговарајуће посебне друштвене науке а не социологија. Социологија проучава оно „друштвено“ што ствара ове производе и што је увек исто, независно од врсте производа и времена. Зато што проучава један елемент друштва, социологија није општа него посебна друштвена наука. Али Визе разликује општу социологију од посебних социологија, које испитују разне особености овог општег појма „друштвеног“ у разним областима друштва, где се стварају различити друштвени производи.

Ово „друштвено“, које је предмет социологије, састоји се у спољним понашањима људи, која се могу посматрати и опазити. Тако се социологија одваја од психологије, јер не проучава збивања у појединачној свести него „утицаје који потичу од веза појединца с другим појединцима или групама“. Социологија проучава друштвено збивање уопште, а оно није у појединцима него међу њима и састоји се у „утицању Ја на Тебе и њиховом повезивању у ново Ми“. Социологија проучава тај међуутицај као процес, као такав, а не његову садржину, коју чини култура у ширем смислу и коју проучавају разне културне науке. Садржину овог

међуутицаја чине људски циљеви, који се остварују помоћу њега. Често ови циљеви одређују начин, облик међуутицаја, али се социологија ипак не бави циљевима и њиховим дејством на облике, јер разни циљеви могу да изазову исте облике и обратно.

У овом смислу Визеова социологија се, као и Зимлова, може назвати формалном, пошто проучава облике (форме) друштва а не његову садржину у смислу који је одређен. Али Визе сматра да овај назив није згодан јер изазива неспоразуме, о чему ће одмах бити речи.

Друго битно обележје Визеове социологије, рекли смо, састоји се у ванвремености, аисторичности основног дела њеног предмета — „друштвеног“. Визе сматра да је „друштвено“ као основни појам социологије квазивечито, ванвременско, односно изнадвременско, јер постоји у свим временима, догод постоје људи. То исто важи и за остале основне појмове. Али Визе подвлачи да се ови основни појмови, који су уствари основни облици „друштвеног“, разлажу у ниже, конкретније појмове, што је могуће „само путем поступног приближавања конкретним, историским чињеницама“. Тако систематска социологија, која је по свом основном предмету аисториска, „у појединачном извођењу“ постаје и сама историска. Тако Визе делимично одустаје од аисторичности своје социологије. Конкретно, Визе наводи пример једног конкретног историског догађаја (кад се једно лице, Х.У., повери другоме, А.З.) који се подводи под један нижи појам социологије (поверавати се), а овај преко других виших под највиши појам — основни процес приближавања.

У вези с овим Визе одбија означавање своје социологије као формалне у значењима која се овој речи придају ван оног значења које он усваја (тј. да његова социологија изучава друштвене форме). Три су значења појма „формална“ социологија која Визе одбацује, сматрајући да у вези с тим значењима његова социологија није формална него „материјална“. Прво је од тих значења: невођење рачуна о унутрашњим мотивима људских радњи, већ само о облицима њиховог међуутицаја, о њиховој структури. Визе сматра да је насупрот овом схватању његова социологија материјална, јер одговарајуће основне друштвене облике објашњава унутрашњим жељама људи. Друго значење појма „формалан“ јесте аисторичност. Показали смо како Визе доказује да је његова социологија делимично историска. Најзад, треће значење појма „формалан“ састоји се у схватању да је садржај социологије духован, а да не потиче из стварног искуства. Визе насупрот том тврди да његова социологија уопштава стварно искуство.

2. — Ако се приђе оцени Визеовог схватања појма и предмета социологије, треба истаћи да је он у оправданој тежњи да социологију што прецизније одвоји од осталих друштвених наука нашавши јој својствен предмет отишао даље но што је нужно и није био доследан себи. Социологију је заиста потребно разликовати од осталих друштвених наука, и то на тај начин што ће јој се одредити онај предмет који је општи свим тим наукама, а који зато ниједна друга наука не може потпуно да проучи. У тај предмет несумњиво долази оно што Визе сматра предметом социологије, тј. одређивање самог појма „друштвеног“ као међуљудског. Али ово „друштвено“ се не састоји само из онога што Визе сматра, тј. само из облика. Напротив, у „друштвено“ спада и само друштво као целина, као и кретање те целине, а то се може објаснити само одређивањем садржине одговарајућих облика и одговарајућим везама између тих садржина, израженим у узрочним

и историским законима. Другим речима, Визе није видео да и оно што он зове садржином друштвеног живота има своје опште елементе и законитости, исто као и оно што зове обликом.

Конкретно, „друштвено“ се не састоји само из приближавања и удаљавања као празних облика него и из њихове садржине (производње и других садржински одређених појава), која знатним делом постоји исто тако гдегод има људи, као што се састоји и из друштва као целине и његовог кретања, које је свуда у нечему — и то у основноме — исто. Ово се јасно истиче у социологији која се заснива на историском материјализму. Зато се с правом може рећи да је Визе, баш по његовим сопственим речима, остао на формалној социологији, јер у социологију није укључио ништа од онога што назива садржином друштвеног живота.

Особито је несхватљиво што Визе одбацује историско-генетичко посматрање друштвене целине као предмет социологије, иако признаје да је такво проучавање потребно и корисно. Овакво испитивање друштва као целине заиста не може вршити ниједна друга друштвена наука. Оваквим уским схватањем предмета социологије Визе је себи затворио пут за објашњење целокупне друштвене структуре, повезивање свих разноврсних елемената друштва у једну живу целину, која се креће, и одређивање ступња важности појединих елемената у тој целини. Једном речју, он је осудио своју социологију да буде само делимична наука о друштву и да никад не може пружити његову потпуну слику. Тако је Визе остао осуђен на основни идеалистички став у социологији и није се могао ни приближити научном материјалистичком ставу, иако је у појединачним испитивањима друштвених појава, као што ћемо још видети, често долазио близу појединим ставовима његовог материјалистичког објашњења.

Овакво претерано осиромашавање појма социологије у Визеа потпуно је неприхватљиво с научног гледишта. Али оно је и недоследно с гледишта самог Визеовог полазног става. Јер, ако се држимо његове сопствене одредбе о „друштвеном“ као општем у друштву, као супстрату свих друштвених појава, онда је нужно, поред друштвених облика, овде укључити и одређену друштвену садржину, која у ствари и одређује друштвене облике.

Рђава последица Визеовог схватања с практичног гледишта јесте што, кад би се оно усвојило, те се проучавање друштвене садржине пренело на посебне друштвене науке, ово никад не би било потпуно изведено, јер би свака од ових наука изучавала само један део те садржине, а нужно је да се она изучава баш у ономе што има општег за све друштвене појаве.

Али ако је оправдано критиковати Визеа због његовог уског схватања социологије, потпуно је неоправдано критиковати га, као што чине неки наши критичари, што уопште узима да социологија треба да се бави друштвеним облицима. По овим критичарима, социологија њима уопште не треба да се бави. Насупрот таквом схватању, потпуно је оправдано схватање да је један од предмета социологије и изучавање друштвених облика, и у том погледу Визе има несумњивих заслуга.

Што се тиче ванвремености и историчности Визеове социологије, око тога се стварају непотребни неспоразуми, а и сам Визе је у неспоразуму сам са собом. Наиме, у свим наукама има извесних општих појмова који су квазивечити, ванвременски и историски. Кад се каже да је организам састављен из ћелија, то је

таман исто толико ванвременски појам као и кад се каже да се „друштвено“ састоји из процеса и творевина, јер ових има гдегод има људи, као и ћелија гдегод има организма. Такви структурални ванвременски појмови су само условно ванвременски, јер и они настају у времену, заједно с појавама које обухватају. Визе се непотребно уплашио овог приговора кад је покушао да га се ослободи тврдњом да се његови основни појмови разлажу на конкретне историске догађаје. То његово непотребно оправдање није успело, јер догађај је грађа на основу које он ствара појмове, а ови су ванвременски у смислу који је одређен.

Визеова грешка није у томе што је тврдио да социологија изучава (условно) ванвременске појаве и да је систематизаторска наука, него у томе што није признао да она треба да изучава и временске, историске појмове, као и историске законе друштвеног развој, уколико су општи.

II. — 1. — По Визеу, „друштвено“ није никаква супстанција, тело, него низ догађаја у времену, низ процеса. Чак и оно што у друштву изгледа да има тело, супстанцију, разлаже се у низ друштвених процеса. То су тзв. друштвене творевине, као што су држава, црква, класа, науке или уметности. Друштвени процеси су процеси приближавања и удаљавања, а из њих настају разне друштвене творевине. Основни појам целе Визеове социологије је *друштвени процес*, који он одређује као „догађај путем кога се људи ближе везују један с другим или се више један од другог раздвајају“. Друштво се састоји из низа ових процеса.

Друштвени однос је појам који се изводи из појма процеса — то је стање лабилне везаности или одвојености људи које је последица процеса, то је процес посматран као непокретан у датом тренутку.

Други основни појам ове социологије јесте *друштвено растојање* (близина или даљина). Оно се не може непосредно мерити, али се може посредно оцењивати по извесним начинима држања. На пример, један такав знак јесте да ли људи кажу један другом „ти“ или „ви“.

Трећи основни појам јесте *друштвени простор*, који се разликује од физичког простора по томе што је то област у којој се одигравају друштвени процеси удаљавања и приближавања.

Четврти основни појам је *друштвена творевина*, тј. скуп друштвених односа који су тако везани да се практично указују као целина. Она се састоји из процеса, јер у друштву ничег другог и нема. Задатак социологије у проучавању друштвених творевина састоји се у томе да се утврди које се врсте друштвених процеса у њима претежно одигравају. Међутим, поред творевина које настају као резултат чисто друштвених процеса, постоје и творевине које су резултат, у основи, не међуљудских процеса него биолошких закона размножавања и наслеђа, као што су расе, народи, племена, породице. Социологија истражује само њихову друштвену, не и биолошку страну.

Визе одређује и начин на који социологија треба да проучава друштвене процесе. Тај начин се изражава формулом $P = D \times S$. То значи да је друштвени процес (P) производ (не збир) држања (понашања) људи (D) и објективне ситуације (S) у којој се они налазе. Стога социологија мора проучавати оба чиниоца и њихов међусобни утицај. Само држање је, даље, такође производ два чиниоца:

урођене особености и стечених искустава. Ситуацију такође одређују два чиниоца: ванљудски свет (околина) и држање других људи које је релевантно за дати процес. Ово држање се, са своје стране, опет објашњава с поменута два чиниоца: урођене особине и стечена искуства.

Људско држање је друштвено условљен израз личности. Социологија испитује мотиве овог држања уколико они доводе до друштвених процеса. Она утврђује да је држање, уколико га друштво не прописује, него је израз личности, у знатној мери (иако не потпуно) условљено извесним *друштвеним жељама*, тј. таквим жељама које се односе на друге људе. Ових жеља има четири, као што је то Томас утврдио: жеља за безбедношћу, жеља за признањем, жеља за одговором (*Erwiderung*) и жеља за новим искуствима и сензацијама. У стварности, ове друштвене жеље могу бити одређене многим другим психичким мотивима, али ови не утичу непосредно на људско држање као чинилац друштвеног процеса и зато их социологија може занемарити.

2. — Одређујући основне појмове своје социологије Визе је конкретније представно шта он замислио под „друштвеним“. Све друштвено је, у ствари, друштвени процес, који је једноврстан: приближавање, спајање, удруживање, с једне, и удаљавање, раздвајање, раздруживање, с друге стране. Резултат прве врсте процеса је друштво, резултат друге врсте — усамљеници. Стога у Визеовој социологији постоји у ствари само један једини основни појам: друштвени процес. Све остало је изведено из њега: друштвени однос, који је само статички пресек кроз процес, један његов тренутак, имобилизиран процес; друштвена раздаљина, која је раздаљина између тачака на којима се у процесу приближавања или удаљавања људи налазе; друштвени простор, који је скуп ових тачака, и, најзад, друштвена творевина које је скуп повезаних процеса. Зато се мора утврдити да Визе није довољно доследан ни својој основној мисли ни својим изричним исказима кад поред друштвеног процеса издваја још и друга три основна појма своје социологије (раздаљину, простор и творевину), пошто су ове појаве изведене из процеса а нису равноправне и упоредне с њим. С друге стране, он је недоследан што друштвени однос не ставља у исти ред с остала три своја основна појма, јер се положај односа према процесу нимало не разликује од положаја раздаљине, простора и творевине према овоме. Занимљиво је да своју социологију назива науком о односима (*Beziehungslehre*), а однос не сматра њеним основним појмом.

Али, ако се пажљивије погледа, запажа се да, у ствари, Визе, поред основног појма друштвеног процеса, сматра исто тако важним појам друштвене творевине, јер целу своју социологију посвећује обради ова два појма. Ово је потпуно оправдано, јер једино ова два појма имају сопствену садржину, иако је творевина производ процеса. Остала три појма, у ствари и немају никакву сопствену садржину — њихова је садржина дата већ у садржини процеса.

Према томе, Визе није довољно доследан себи кад поред процеса и творевине сматра да су и раздаљина и простор основни социолошки појмови.

Међутим, одредба појма процеса и творевине није задовољавајућа. Визе одређује процес као приближавање или удаљавање људи. Самим тим он није успео дати једну јединствену одредбу процеса, његов процес се одмах дели на две врсте и нема никакве заједничке одредбе обе те врсте (процес је, по Визеу, појава којом се људи приближавају или удаљавају). У његовом чисто формалном систему те-

шко је и дати једну одредбу која би била јединствена и обухватала обе основне врсте процеса. Могла би се, на пример, покушати с оваквом одредбом: процес је мењање друштвене раздаљине између људи. Но, незгода је у томе што оваква одредба узима као основни појам друштвену раздаљину, коју је, опет, тешко одредити без друштвеног процеса. Визе није видео, међутим, да се процес може одредити на јединствен начин ако се схвати, да тако кажемо, са своје производне стране, коју и сам Визе увиђа, јер наглашава да је целокупна култура у најширем смислу производ друштвених процеса и јер и друштвену творевину дефинише као њихов производ. Ова одредба је врло проста и она се састоји управо у јасном утврђивању ове производне стране процеса: друштвени процес је, наиме, повезано деловање људи, тј. произвођење извесних промена у свету, стварање или разарање (1). И само спајање и раздвајање нису ништа друго до једна врста повезаног деловања људи. Према томе, спајање и раздвајање нису највише категорије друштвеног процеса, како то хоће Визе, јер су само подврсте једне више категорије — повезаног деловања људи. Но, још је важније што удаљавање и приближавање нису једине врсте друштвених процеса, како тврди Визе. Ако друштвени процес схватимо као повезано деловање људи, онда нам то омогућава да оваквим појмом обухватимо и ону општу садржину друштвеног живота која је, како смо већ рекли, такође предмет социологије и да процесе разликујемо и по њиховој садржинској страни и откријемо законитости везе међу њима — као, на пример, између процеса који чине друштвену основу и оних који чине надградњу. Схвативши процесе чисто формално, као приближавање и удаљавање, Визе је онемогућио себи да обухвати и садржину процеса. На пример, процес материјалне производње, или политички процес, или процес васпитања, не могу се одредити помоћу приближавања и удаљавања, већ само њиховом садржином, тј. повезаним деловањем људи, врстом и обликом људског повезаног деловања. Разумљиво је онда зашто Визе не усваја ни историскоматеријалистичко схватање друштва, пошто се оно не може уклопити у његову социологију схваћену на овакав начин (2).

Визеово схватање друштвене творевине је успелије, јер је заиста тачно да творевину чини скуп друштвених процеса који представља једно јединство и тако се издаја од других процеса. Али је Визеова грешка што ово јединство схвата субјективно, тј. што творевином сматра скуп оних процеса које учесници у њима схватају као јединство. Насупрот томе, творевину треба схватити објективно. Ово јединство постоји објективно, па се зато и одражава, више-мање тачно, у субјективним свестима. Стога треба истраживати те објективне елементе творе-

(1) Овакву одредбу друштвеног процеса изнели смо у својим „Основима социологије“.

(2) Потпуно је зато несхватљиво што неки критичари наших „Основа социологије“ (проф. Кораћ и др. Живковић) налазе везу између Визеовог схватања социологије и оних заступљених у поменути нашим „Основима“. Њима смета што и ми, као и Визе, употребљавамо термин „друштвени процес“ и „друштвена творевина“ и што помоћу ових појмова систематизујемо и класификујемо друштвене појаве. Међутим, они не уочавају да ми под овим терминима разумемо сасвим другачије појмове него што су Визеови, такве појмове који обухватају и садржинску а не само формалну страну друштвених појава, због чега нам је и могуће да обухватимо све оне појаве које су од нарочите важности за историскоматеријалистичко схватање социологије, што за Визеа, као што смо видели, није могуће. При том треба истаћи да поменуте термине није пронашао Визе, јер су они били употребљени и далеко пре њега, а употребљавао их је и Маркс (који говори о процесу производње као о главном друштвеном процесу), као што их употребљава и сам критичар др. Живковић у поменутој критици. Заиста је немогуће схватити у чему се састоји наша грешка и какве везе има између Визеових и наших схватања.

вине. Визе, додуше, помиње и ове објективне елементе и утврђује да субјективна слика о творевини никад не одговара потпуно њеној објективној стварности, али то није довољно.

Најзад, формула анализе друштвених процеса коју Визе даје у основи је добра, јер занста постоје два чиниоца који процес одређују: држање људи и објективна ситуација. Али је неприхватљиво његово психолошко објашњење друштвених процеса са четири друштвене жеље. Оно је сувише натегнуто и у извесној мери наивно. Таквих жеља, пре свега, има несумњиво више. Затим, није јасно његово схватање да други психички чиниоци делују само посредно преко ове четири жеље. Није довољно јасан ни однос између она два чиниоца којима се објашњава понашање (наиме, урођених особина и стечених искустава), с једне стране, и ове четири жеље, с друге. Укратко, ово је свакако најслабија тачка Визеовог учења о друштвеним процесима.

Тако се његово учење о основним друштвеним појмовима може сматрати као неуспело углавном у два смисла: оно не одговара стварности и оно није у складу с основним поставкама самог Визеа, тј. није доследно изведено према захтевима самог његовог система.

III. — Примењујући своје основне појмове у разрађивању социолошке грађе, Визе се углавном служи појмовима процеса и творевине, које систематски разрађује, док раздаљину, однос и простор употребљава само као допунске појмове.

Визе систематизира најпре друштвене процесе. Он их разврстава у неколико редова. Најпре, постоје два основна процеса — приближавање и удаљавање. Потом се сваки од ових основних процеса дели на главне процесе, тако да постоје главни процеси приближавања и главни процеси удаљавања. Поред њих постоје и мешовити процеси, где има и приближавања и удаљавања. Но, поред ове поделе основних процеса, коју Визе назива *вертикалном*, постоји и *хоризонтална* њихова подела, на процесе првог реда, или *просте* процесе, који се одигравају ван друштвених творевина, и процесе другог реда, *сложене* процесе, који се одигравају у творевинама.

Ако се узму у обзир *прости* процеси, онда се главни процеси *приближавања* деле, према ступњу овога, на четири врсте, при чему је четврта врста врло блиска творевини и већ престаје бити процес. То су: приближавање, прилагођавање, изједначавање и сједињавање. Процеси *удаљавања* се такође деле на четири врсте: слабење сједињавања, разилажење, раздвајање, усамљеност. Слабење сједињавања и разилажење Визе назива супротстављањем (опозицијом), а раздвајање и усамљеност — борбом. *Мешовити* процеси се деле на *примарне*, који постоје између две стране, и најважнији од њих јесте утакмица (конкуренција), и *секундарне*, где постоје три стране, као што су оцртити некога, отворити неком очи о некоме, и сл. Процесима по правилу претходи *додир*.

Сложене процесе Визе дели према ступњу приближавања и удаљавања и према утицају на односну творевину (њено стварање и разарање). Процеси *приближавања* јесу: изједначавање у творевини, уврштавање у творевину и социјализирање у творевини. Процеси *удаљавања* јесу: настајање неједнакости у творевини, господарење и потчињеност у творевини, раздвајање и раслојавање у творевини,

издвајање (селекција) у творевини и индивидуализација, одвајање (*Absonderung*) и одстрањивање. Процеси стварања творевине јесу: институционализирање, професионализација и ослобађање. Разарање се врши овим процесима: искоришћавање, повлашћивање и подмићивање, формализам и окоштавање, комерцијализирање, радикализирање и изопачавање.

Ови главни процеси деле се даље на *потпроцесе*, тако да се од основних преко главних долази до потпроцеса, а ови се, опет, састоје из појединих *појединачних* процеса или догађаја. На пример, процес главног процеса приближавања јесте поверавање.

Разним врстама простих процеса одговарају односне врсте друштвених *односа*. Главним процесима приближавања одговарају односи здружености и везаности, односно зависности; главним процесима раздвајања одговарају односи усамљености, изолираности и одвојености, односно самосталности.

Друштвене творевине Визе дели према ступњу удаљености људи у њима односно удаљености између људи и самих творевина, на три врсте: маса, група и друштвено тело. У *маси* је најмања раздајина између творевине и њених припадника, ту људи чине оно што сами хоће и непосредно утичу на творевину. *Група* је виши ступањ творевине од масе, па је зато и даља од припадника. Главно обележје групе је њена већа трајност и њена организованост — у њој људи чине оно што је унапред одређено или наређено. Најзад, *друштвено тело* (*Körperschaft*) људи осећају као нешто сасвим одвојено од себе, безлично и надлично. Друштвено тело има своју сопствену идеологију коју оличава, оно је носилац изнадличних трајних вредности.

Све друштвене творевине врше одређен притисак на појединца (и ту се Визе приближава Диркемовом схватању установе), јер се састоје из „укупности утицаја свих других људи, који истовремено постоје с њим, постојали су пре њега и постојаће после њега“, те према томе одражавају „премоћ укупности других људи“. Ова целина поступа друкчије него појединац, а особито немилосрдније. Друштвена тела настају зато што се јављају препреке слободном вршењу друштвених процеса. Из овог закона се изводе поједина тела.

Пошто сматра да унутрашња садржина појединих облика остаје ван интереса социологије, то Визе и не дели (бар у начелу) поједине врсте друштвених творевина према њиховим функцијама, тј. циљевима које људи помоћу њих остварују, већ према формалним мерилима. Тако масе дели на конкретне и апстрактне; групе на пар, трочлану групу, малу и велику групу; тела на биолошко-друштвена и чисто друштвена. Главна тела су: породица, род, племе, народ, човечанство, затим држава, сталез, класа, привредна друштвена тела и духовна (науке и уметности).

Визе подробно излаже разне врсте процеса, односа и творевина, неке опширније и потпуније, друге сажетије и непотпуније. При том он по правилу описује односну појаву, одређује јој састав и врши унутрашњу класификацију, а онда покушава да јој одреди узроке и законе настанка и развоја, као и њено дејство на друге друштвене појаве. Тако Визе обрађује конкретну историску грађу и дешава се да сиђе на сасвим конкретно тле, па говори о историским конкретним појавама, те није јасно да ли ове наводи само као примере својих апстрактних појмова или сматра и њих таквим социолошким појмовима, тј. допушта поклапање таквих сво-

јих појмова с историски конкретним појавама. Његову обраду ћемо показати на три примера.

Искоришћавање, експлоатација (*Ausbeutung*), као разарајући процес у творевинама, Визе дефинише овако: „Експлоатација постоји кад неко допушта да други ради за њега и одузима му потпуно или делимично производ његовог рада“. Циљ искоришћавања може бити сопствено обогаћивање, али може бити и неки други. Средства могу бити оданост или зависност искоришћеног, његова љубав, верска уверења, економски положај, итд. Стога се искоришћавање не своди, као што социјалисти хоће, на однос капиталист—радник — то је општељудска појава. Склоност ка искоришћавању постоји у већине људи. То је један облик склоности ка преваљивању терета на другог. Зато, да би се искоришћавање искоренило, треба све људе изједначити у моћи, јер ће иначе јачи увек искоришћавати слабијег. Право ту може помоћи, али то није довољно — чак и оно често озаконјује искоришћавање. Често се искоришћавање маскира — на пример, колонијалисти тврде да су просветитељи. Капиталистичка експлоатација постоји само ако су радници слабији од капиталиста по друштвеној моћи, а та слабост није увек подједнака. Радници такође желе да искоришћавају и за то социјализам по себи не значи потпуно искорењивање експлоатације. Али, с друге стране, нису све друштвене класе подједнако веште искоришћавању. Класе које су дуго владале стичу велику вештину експлоатације и особито њеног маскирања. Потчињене класе треба томе тек да се уче. Уколико је експлоататорска група јача и свеснија, утолико је јача њена експлоатација и утолико више она у својим очима оправдава експлоатацију. Уколико је већа разлика између експлоатисаних и експлоататора, утолико је јача и немилоснија експлоатација. Визе не верује да ће долазак пролетаријата на власт укинути експлоатацију — он ће само променити одговарајуће улоге. Али се експлоатација може смањити повећањем демократије, која слабијима даје у руке средства да се боре против експлоатације јачих. Теже је сузбијати отворену него прикривену експлоатацију. Главне врсте експлоатације, које Визе наводи по Росу, јесу: родитељи експлоатишу децу, мушкарци жене, богати — сироте, мањина — већину (али и обратно), ленивци — вредне, образованији — необразованије (по некад и обратно), организовани — неорганизоване, свештеници — световњаке, победници — побеђене, управљачи — народ.

Држава по Визеу не би постојала кад би постојала општечовечанска љубав, кад би алтруизам био исто толико јак колико и егоизам и кад не би постојала жеље за владањем над другим. Државна је функција спречавање препрека које се постављају друштвеном животу услед жеље за владањем над другим. Држава је најопштији и најпразнији друштвени облик који настаје свуда где слабији и јачи морају дуже да живе заједно. Оваква заједница мора да се одржава једним спољним поректом. Овај поредак је далеко од склада, он је „најчешће објективирање и санкционисање једног односа експлоатације“. Држава је нужност ради регулисања борби које настају услед природних разлика у снази међу људима. Држава је увек у служби јачих, иако изгледа да је неутрална у њиховој борби са слабијима. Држава ће поступно одумирати уколико људи постају бољи. У држави се одигравају сви друштвени процеси, а основни је процес власти.

Излажући појам класе као друштвеног тела, Визе исправно наглашава да су класе временски условљене и да историско истраживање овде има предност

над систематским. Класа је једна врста друштвеног слоја, као и staleж, што претпоставља да има бар два слоја и да они нису једнаки него је један подређен другом. Staleж је типично средњовековни слој; класа — савремени. Класе су групе људи „релативно (непотпуно) јединствене, који су приближно једнаки по богатству, образовању и мери унутарполитичке моћи, који стога имају исте интересе и мишљење о животу. Оне покушавају да спрече опасност да изоловани појединац постане жртвом експлоатације.“ Корен класа је економика. Класе су као целине неорганизоване. Утицај класа на човека веома је велик — он у знатној мери ствара његово биће. Постоји тенденција да се између класа води борба, али она може бити избегнута јединственим националним духом. У друштву постоји много класа и подела на две или три класе представља упрошћавање. У основи има пет класа: бедни, радници, ситни капиталисти, имућни, богати. У свакој класи има више слојева. Слободне професије нису класе у правом смислу, јер не учествују непосредно у производњи и могу се условно придружити оној класи с којом се осећају најближе, сходно свом раду.

2. — Ако се приђе оцени Визеове примене његових главних социолошких појмова на подробнију изградњу социологије и објашњење појединих друштвених појава, одмах се види колико је његово схватање друштвеног процеса уско и формалистичко. Помоћу њега се не може обухватити низ најзначајнијих друштвених процеса, одређених садржином а не ступњем приближавања или удаљавања. Стога ни Визе није могао остати доследан себи, па је веома много одступао од свог сопственог полазног става и уместо да поједине друштвене процесе и творевине одређује ступњем удаљавања или приближавања људи, он их је одређивао, као и сваки други социолог који није усвојио његово схватање, помоћу других, садржинских елемената. Тако је класификација процеса и творевина и објашњење појединих важних процеса и творевина највећим делом извршена ван, па и против полазних тачака које по самом Визеу треба да буду основ ове класификације и објашњења. То се види јасно и из онога што смо већ навели.

Визе је релативно највише успео да остане доследан себи у класификацији својих главних процеса, којима се ближе одређују основни процеси приближавања и удаљавања. Он наводи разне врсте процеса приближавања идући редом по ступњу приближности, као што слично чини и с процесима удаљавања. Међутим, већ ни овде то није довољно успело. Основ неуспеха је у томе што се ступањ приближности или удаљености (тј. раздаљина) не може мерити — све остаје само приближно одређено. Визе, технички речено, није успео да одреди лествицу ступњева (скалу за мерење ових раздаљина), већ их само ређа по рангу, а то је непрецизно. То у још већој мери важи за његове процесе другог реда, процесе у друштвеним творевинама. Исто тако не делује убедљиво ни разликовање процеса првог и другог реда.

Међутим, кад с класификације процеса пређе на њихову подробнију обраду, онда се показује колико Визе мора да одступи од својих полазних тачака. То се лепо види на опису експлоатације. Сходно својој полазној тачки, Визе би и експлоатацију, као и сваки други процес, морао да одреди помоћу ступња и врсте удаљености или приближености, односно процеса удаљавања или приближавања, да покаже шта експлоатацију као такву одликује у овом погледу од других процеса. Он то, међутим, нимало не чини, већ експлоатацију одређује, као и

сваки други, њеним садржинским елементима, који не улазе у напред наведене. Стога његово излагање о експлоатацији, без обзира да ли је тачно или не (а ту, поред низа нетачних, па и наивних, има и тачних ствари), противречи његовој полазној тачки и показује немоћ његове теориске конструкције појма друштвеног процеса да обухвати друштвену стварност.

Ово се још боље види на примеру друштвених творевина. Доследно својој одредби творевине као скупа процеса и својој подели процеса на процесе удаљавања и приближавања, Визе би морао да творевине класификује према томе да ли су створене једном или другом врстом процеса, односно њиховим подврстама, и да покаже како ти процеси стварају творевине. Уместо тога, он творевине класификује према томе колико их њихови припадници субјективно осећају, односно, представљају као блиске себи или удаљене. При том Визе подвлачи да се у свим творевинама одигравају и процеси сједињавања и процеси разједињавања. Занимљиво је да многобројни Визеови критичари, и код нас и на страни, нису увидели ову основну Визеову недоследност, која јасно показује његову немоћ да створи један непротивречан систем социологије, заснован на веома уском појму друштвеног процеса, чак и под условом да социологију сведе на сасвим уско поље друштвених појава у коме, по претпоставци, друштвени процес, схваћен тако како га он схвата, може да послужи као основа.

Ово је још видљивије на примеру објашњења државе и класе као друштвених творевина. Визе каже много тачно и о једном и о другом, као и доста нетачно. Али то што он говори нема никакве везе са процесима приближавања и удаљавања, па чак ни са ступњем удаљености ових творевина од њихових припадника, а то су управо два једина мерила којима у начелу Визе одређује све врсте друштвених појава, јер, по њему, социологија нема ништа друго да тражи у најразличитијим друштвеним појавама до ступањ удаљавања и приближавања људи.

Треба, дакле, јасно утврдити да, маколики напор Визе учинио да утврди, класификује и систематизује бројне друштвене процесе, односе и творевине, он у томе није успео. Прво зато јер је најважније ове појаве оставио по страни од свог система, који није прилагођен да их обухвати, и, друго зато што ни у одређивању, класификовању и систематизовању и оних појава које је обухватио није био доследан себи. То све показује да се и друштвени процес и друштвена творевина морају схватити сасвим другачије од Визеа.

IV. — Најзад, неколико речи о Визеовом социолошком методу. Визе се социолошким методом није ближе и изрично бавио у свом главном делу, питања методологије додирнуо је непосредно само у свом уводу у социологију. Ипак његово главно дело посредно открива његов метод, иако га не износи.

Визе социологију схвата као емпириску науку, и тиме је јасно разграничава од идеологије и филозофије, као и социјалне политике, што је, наравно, позитивно. Говорећи о методима емпириског истраживања, он набраја све познате методе или технике (посматрање, експеримент, статистику, социометрију, итд.). Међутим, у свом главном делу Визе употребљава углавном метод глобалног и неспецифичног посматрања, тј. на основу свог општег знања и књижевности ствара

своје социолошке исказе. Стога је његов метод у основи есејистички. Визе говори уопштено о појединим појавама, скоро као и сваки културан, књижевно обдарен човек, који варира теме у неком добром социолошком салону. Ту има и духовности, и добрих запажања, и још више наслуђивања, и продорне делимичне анализе, итсл., али нема систематског, потпуног, строго научно заснованог излагања, нема низа строго повезаних ставова који произлазе један из другог и чине потпуну научну теорију. Виезово излагање остаје фрагментарно и плод тренутног надахнућа.

Ако је Виезов метод описа појава и истраживања њиховог састава (структурално-формална анализа) јасан, није тако јасан његов став у погледу научног објашњења појава, у погледу научних закона у социологији. С једне стране, Визе сам поставља низ закона (или претпоставки) којима објашњава извесне појаве. И то не само што тако објашњава њихову формалну структуру, него, као што смо видели, објашњава и њихову функцију, тј. њихову садржину или циљ — оно што, по његовом начелном ставу, не би требало да спада у социологију. Исто тако, Визе разликује социологију од социографије, што значи да сматра да социологија има да утврђује законитост појава. Али, с друге стране, на више места, Визе изражава сумњу у могућност постављања закона у социологији, особито кад се тиче општег кретања друштва и утврђивања оних чинилаца који су за ово одлучујући. Тако Визе критикује и историски материјализам, и то на прилично наиван начин. Визе, значи, и овде долази у противречност сам са собом: на једној страни, он признаје да социологија треба да одређује законе друштвених појава; на другој страни, он сматра да се најважније појаве не могу обухватити законима и да се искључиво систематским (а не и историским) истраживањем могу утврдити односни закони. Очигледно је да је Визе недовољно проучио питање законитости друштвених појава и да има далеко више смисла за питање структуре него функција и законитости.

Виезово дело по свом методу представља прелаз из старе, спекулативно-есејистичке школе која је правила велике и свеобухватне системе без довољно строгог емпириског истраживања у нову, аналитичку школу, која се чува система и заснива се на строго емпириском истраживању. При том је он ближе првој него другој школи. У погледу основног става Визе је позитивиста, са свим позитивним и негативним што овај појам значи. Позитивизам га је нарочито учинио слепим да гледа дубље, да се задржи на спољашњем, случајном, живописном, у извесном смислу артистичком.

Ако се покуша дати општа оцена Виезова дела, треба најпре рећи да је он, можда, узео на себе већи задатак но што га је могао извршити — не само због личне неспособности (напротив, Визе је несумњиво веома обдарен човек, са јасним смислом за опажање и најсуптилнијих друштвених појава и за њихову продорну анализу и систематизацију) него првенствено због стања у коме се социологија у његово доба налазила. Он је хтео да пружи један свеобухватан социолошки систем, у коме би све логично произлазило једно из другог. Међутим, подробна социолошка испитивања, а пре свега испитивања кретања великих друштвених целина, самосталних друштава, нису била довољна за успех

оваквог подухвата. Томе је допринео и основни идеолошки Визеов став, који му је онемогућно да се у овом погледу користи значајним резултатима историског материјализма. Зато је његов систем у знатној мери остао непотпун, а често је заснован на обичним интуицијама које, макар биле и генијалне, не могу бити научно (већ, евентуално, уметнички) убедљиве. Општи је утисак да његов систем често врло сложених појмова виси у ваздуху, далеко од чињеница, и да Визе у конкретној, подробној обради социолошке грађе не води рачуна о својим сопственим системским ставовима, већ ради као и сваки други социолог, независно од система.

Према томе, за неуспех свог напора Визе не сноси главну кривицу. И данас још социологија није на таквом ступњу да овакав напор може успети. То показује неуспех, сличан Визеовом, нових сличних система, као што су Гурвичев и Парсонсов. Визеова кривица, као и кривица осталих систематизатора, лежи првенствено у томе што не увиђају да се путем којим они иду не може доћи до строго научно заснованог социолошког система — да се мора, напротив, поћи од емпириски строго проверене грађе и поступно ићи ка све општијим и општијим законитостима, при чему, разуме се, мора да се пође и од неких најопштијих претпоставки. Визе није јасно разликовао ни истакао шта је у његовом систему конструкција и претпоставка, чију исправност тек треба проверавати, а што је чињеница. Додуше, треба рећи да у Визеово доба овај самокритицизам није био развијен међу социолозима.

Ако се оцењује сам његов систем, онда, као што је већ речено, основни његов недостатак је ускост, коју је Визе сам себи наметнуо, одбацујући и садржинско и историско истраживање појава из оквира своје социологије. То је довољно истакнуто и не треба се даље задржавати. Али је можда још важније што ни у оквиру онога што његов систем обухвата Визе није био доследан својим полазним ставовима, што је противречан. Он није довољно доследно разрађивао и примењивао своје основне појмове. А из њих би се вероватно могло далеко више извући но што је он учинио, као што би се њима вероватно могло обухватити и више социолошке грађе него што је он обухватио.

Међутим, Визе има и несумњивих заслуга за развој социологије.

Најпре, он је снажно истакао потребу за стварањем систематске социологије, која ће покушати дати целовиту слику друштва. Иако у томе није успео, а ни могао успети, Визе служи као опомена савести социолога да мисле на овај задатак. Он сам је имао у знатној мери типично немачку моћ конструкције и апстракције, те је изградио један врло сложен и разгранат систем појмова и теорија, који изазива признање, иако се у целини мора сматрати неуспелим.

Друго, он је за изградњу овог система припремио извесну грађу која мора у њега ући. То су друштвени облици — да их тако условно назовемо, односно систематизација, класификација и објашњавање друштвених појава с њихове спољне, формалне стране. Ово је од особитог значаја за историскоматеријалистичку социологију, чији извесни представници теже да забораве потребу изучавања овог вида друштва. У овом оквиру Визе је дао извесне значајне прилоге — особито је плодна његова мисао о повезаности друштвених процеса и творевина, мада је он није доследно извео.

Треће, Визе је значајан по томе што је допринео коначном развијању оног става у социологији који бисмо могли назвати „супстанцијалистичким“ и који је самим тим и статичан. Он је то учинио показујући да су све друштвене појаве у ствари сталан низ процеса, да је цео друштвени живот један велики непрекидни процес, у коме извесне кристализације процеса изгледају као супстанције, иако то нису. Ова динамичност друштва веома је пластично изражена у Визеовом систему, а то му признају и они који се иначе не слажу с њим (као Гурвич, на пример).

Четврто, Визе има велики посматрачки и анализаторски дар и дао је низ магистралних описа и анализа појединих друштвених појава, особито оних на граници социологије и социјалне психологије, појава које пре спадају у микросоциологију. Стога је његово дело незаобилазно за изучавање ових појава. Он је ту не само утврдио и описао чињенице, него је поставио и низ законитости, често веома финих и продорних. Многе од тих законитости, истина, остају на ступњу претпоставке коју треба проверити, али и то је од значаја.

Укупно узето, Визеов допринос социологији, данас посматрано, осетно је мањи но што је то изгледало пре двадесет-тридесет година, али је он још увек значајан, а његови недостаци се објашњавају неразвијеношћу социологије његова доба.

Др. Рад. Д. Лукић

ПРАВНИ РЕЖИМ КОНКУРЕНЦИЈЕ, МОНОПОЛА И ОЛИГОПОЛА*

1. — *Правно регулисање конкуренције и сузбијања ограничавања конкуренције.* — Проблематика правног уређења конкуренције постала је код нас актуелном преласком на нови привредни систем. У административном привредном систему није постојала конкуренција, па према томе начелно ни могућност недопштене конкуренције или стварања монопола. Стриктно одређени плански задаци, а напосе дистрибуција и прописане јединствене цијене, искључивали су могућност појаве недопштене конкуренције, као и појаве ограничавања конкуренције, па се отуда ова проблематика појављује тек преласком на нови систем, јер су нелојална конкуренција и појаве ограничавања конкуренције могуће само у тржишној привреди.

Иако је од преласка на нови привредни систем прошло пет година, наше је законодавство у овој области још релативно оскудно. Било је потребно да прође извјесно вријеме па да се виде облици конкуренције и спријечавања конкуренције да би се могло приступити детаљнијем регулирању ове области. Иако у економском и организационом погледу предстоје даље привредне мјере, досадања пракса је показала да је довољно материје за правно регулирање, те се већ може сматрати да је детаљно регулирање ове области постала потреба.

Ако се успореде прописи из ове области у западним земљама, онда се види да право конкуренције и право сузбијања ограничавања конкуренције (*Legislation on Restrictive Business Practices; Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen*) представљају подједнако важну област и да се у иностранству праву, задржавајући

(*) Предавање одржано 7 марта 1961 у Институту за упоредно право у Београду.